

Elveszett Bolyai-relikviák nyomában

Bolyai János hegedűje

Szabó Péter Gábor

SZTE TTIK Informatikai Intézet
E-mail: pszabo@inf.u-szeged.hu

A dolgozat Bolyai János temesvári levelének 200. évfordulója alkalmából a szerzőnek 2023 novemberében Temesvárott a Bolyai 200 Művészeti és tudományos fesztiválon, valamint Szegeden az SZTE TTIK Bolyai Intézetének Bolyai Emlékülésén tartott előadásainak lejegyzése alapján készült. A kutatás Bolyai János hegedűjének eredt a nyomába, amelyről a szakirodalom eddig úgy tudta, hogy 120 éve elveszett. A fellelt újabb adatok alapján azonban halvány remény adódott arra, hogy egyszer talán mégis előkerülhet ez a becses Bolyai-relikvia.

Marosvásárhelyen, a Bolyaiak városában, van egy különleges atmoszférájú hely, a Teleki Téka, mai nevén: Teleki-Bolyai Könyvtár. Már a két Bolyai, Bolyai Farkas és Bolyai János is el-eljárt ide olvasgatni. Ez az a könyvtár, amelyről Bolyai Farkas egyszer azt írta a fiának, hogy „a Teleki Tékában kedvesen lehet elálmodni az alig kiállható kedvetlen életet”. Ma itt őrzik a Bolyaiak kb. 20.000 oldalnyi kéziratos hagyatékát, Jánostól kb. 14.000, Farkastól kb. 6.000 oldalnyi kéziratot.

A Teleki-Bolyai Könyvtárnak van egy Bolyai Emlékszobája, az ún. Bolyai Múzeum. A két világhírű matematikus tárgyi emlékeiből összeállított kiállítás régóta vonzza ide a matematikatörténet szerelmeseit. Minden matematikatanár számára ajánlható is, hogy az élete során legalább egyszer zarándokoljon el Marosvásárhelyre a két Bolyai sírjához, és ha már a városban jár, ne menjen úgy haza, hogy nem látta a Bolyai Múzeumot.

A Bolyai Múzeum
Forrás: A szerző felvétele.

A Bolyai Múzeumban olyan relikviák láthatók, mint például Bolyai Farkas diákládája, amellyel szülei hat és fél éves korában a nagyenyedi kollégiumba küldték tanulni. Megcsodálhatók itt Farkas korai olajfestményei és még az a fakupa is, amelyben elégetett verseinek hamvát gyűjtötte össze. A látogató számára azonban feltűnhet, hogy bár van itt külön Bolyai János tárló is, mégis Farkasnak jóval több emléke van a múzeumban, mint Jánosnak. Ennek az az oka, hogy Bolyai János után sajnos kevés relikvia maradt, ingóságait a halála után elárverezték és széthordták. A kéziratának nagy része szerencsére megmaradt.

Amikor Bolyai János 1860. január 27.-én Marosvásárhelyen meghalt, a helyi erődparancsnokság utasításba adta, hogy a Kapitány úr kéziratait tegyék ládába és vigyék be a várba. Bolyai János hadmérnök volt, a munkája során többször kapott olyan feladatot, amikor várakat és különböző katonai épületeket kellett felmérnie, így a halála után bizonyára meg kellett vizsgálni, hogy nincs-e esetleg a hagyatékában olyan feljegyzés vagy tervrajz, amely jobb, ha nem kerül illetéktelenek kezébe.

Bolyai János hagyatéka

Bolyai János kéziratos hagyatéka bárki számára kutatható. A Teleki-Bolyai Könyvtárban őrzött eredeti iratokat, ma már nem csak mikrofilmen, de az interneten keresztül akár otthonról is lehet a legmodernebb eszközök segítségével vizsgálni. Kell is kutatni, hiszen lehetnek még feltárandó tudománytörténeti kincsek a Bolyai-hagyatékban. Bolyai János nem papíralapú tárgyi emlékeivel azonban sajnos rosszabbul állunk, alig ismerünk néhány olyan tárgyat, amelyek bizonyíthatóan valamikor Jánosé voltak.

Bolyai János halála után ingóságait igyekeztek mind pénzzé tenni, az otthonában talált tárgyait elárverezték. Ezt nem úgy kell elképzelnünk, mint ahogyan ma zajlana egy ilyen árverés, hiszen Bolyai János akkor még nem volt olyan híres ember, mint amilyen később lett. A korabeli vásárhelyi polgárok persze azért ismerhették, hiszen kiváló hegedűjátékával volt, hogy a városban még közönség előtt is fellépett.

Azt, hogy mik lehettek akkoriban Bolyai Jánosnál, amiket elárvereztek nagyjából lehet sejteni, mivel János készített jegyzéket az otthoni tárgyairól. Egy ilyen 1853-ban készült listájának másolata ma is megtekinthető a Bolyai Múzeumban. A különböző háztartási eszközei között találhattak még jól használható tárgyakat, így azokat mások nyilván megvették, például ezüstkanalakat, fazekakat, pulicka-keverőt vagy éppen egy kávédarálót.

Tudománytörténeti szempontból persze annyira nem bánkódunk, hogy ma már nem csodálhatjuk meg Bolyai János pulicka-keverőjét, mindenesetre voltak azért olyan tárgyai, amelyekért ma is fáj a szívünk, hogy elvesztek, hiszen a Bolyai Múzeum ékességei lehetnének. Ilyen például Bolyai János csodás tisztí fűvege, a kardja és természetesen a becses hegedűje.

Az 1903-as híradások

A kolozsvári *Magyar Polgár* lapban 1903. március 3-án megjelent egy kis cikk Bolyai János hegedűjének addigi történetéről. Ebben a cikkben az is olvasható, hogy a medgyesi ügyvédet dr. Klein Adolfnak hívták és a hegedű most az ő fiánál Klein Ottónál van. A rövid írás akkoriban több helyen is napvilágot látott. Még aznap lehozta Marosvásárhelyen a *Székely Lapok*, és három nappal később Sepsiszentgyörgyön a *Székely Nemzet* is. Érdekes, hogy Budapesten már kicsit korábban a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* is közölte. Érdemes itt külön megjegyezni, hogy a *Budapesti Hírlap*ban azt is odaírták dr. Klein Adolf neve mellé, hogy *lovag*!

— (Bolyai János hegedűje.) Bolyai János, a világhírű matematikus, tudvalevőleg kiváló hegedűművész is volt. Hegedűje, mely nemcsak mint ereklye becses, hanem mint hangszer is elsőrendű a maga nemében, *székelyudvarhelyi* levelezőnk tudósítása szerint most *Medgyesen Klein Adolf dr. lovag* fiának, *Klein Ottónak* birtokában van. A híres hegedű történetét Bolyai Gáspár székelyudvarhelyi lakos, Bolyai János unokaöccse a következőkben beszéli el: Bolyai János hegedűjét hadnagy korában vásárolta kilenc darab cs. és kir. aranyon s egész élete végéig megőrizte. Mikor Bolyai János Marosvásárhelyen meghalt, minden ingóságát s ezek között hegedűjét is eladták. A hegedűt *Stefani Demeter* kereskedő vásárolta meg s tudósította a vásárról az elhunyt testvéröccsét, Bolyai Gergely főszolgabíró, a ki szintén kitűnő hegedűs volt. Bolyai Gergely bátyja hegedűjét két ökörtinóért cserélte vissza s tőle örökölte azután a hegedűt egyetlen fia, Bolyai Gáspár, a ki ügyvédi honorárium fejében adta azt *Klein Adolf dr. medgyesi ügyvédnek*.

Cikk a Budapesti Hírlap 1903. február 21-én megjelent számában

Forrás: *Budapesti Hírlap*

Teltek az évek, teltek az évtizedek, amikor is 1971-ben megjelent Lakatos István zenetörténésznek a *Zenetörténeti írások* című könyve, benne egy külön fejezettel a Bolyaiak és a zene kapcsolatáról. Olvashatunk itt Bolyai János hegedűjének történetéről is, de csak annyit, amennyit az 1903-as cikkben találunk. Néhány évvel később, 1975-ben jelent meg Benkő András zenetörténésznek könyve *A Bolyaiak zeneelmélete* címmel, amiben szintén szó esett János hegedűjéről. De ott is csak annyi, amennyi az 1903-as cikkben olvasható. Az erről szóló részt a szerző azzal zárta, hogy 1903 után a hegedűnek *nyoma veszett*.

2003-ban Bolyai János születésének 200. évfordulója alkalmából adták ki Marosvásárhelyen a *Tér úttörője* című kötetet, amelyben Oláh-Gál Róbert Bolyai-kutató tanulmányában külön kis fejezet foglalkozott János hegedűjének sorsával. De ebben is csak annyi olvasható, amennyi az 1903-as cikkben. 2017-ben jelent meg Sebestyén Mihály művelődéstörténész, író *A hegedű utóélete* című írása a marosvásárhelyi *Népújságban*, amiben a *Székely Lapok* kis cikkének újra közlése után a szerző szintén azt írja, hogy a hegedűnek ezután nyoma vész.

Egy zavaró hiba

Viccesen szólva, úgy tűnik, hogy több mint száz évre megállt a tudomány Bolyai János hegedűjének kutatása terén, hiszen még a témával foglalkozó kutatók is csak az 1903-as cikkben közöltek ismételték újra és újra. Ennek valószínűleg az is lehetett az oka, hogy az 1903-as cikkben volt egy zavaró hiba! Ugyanis nem Klein-nek hívták az ügyvédet és a fiát! Akkoriban talán félrehallhatta a nevet az újságíró és utána az ő nyomán több mint egy évszázadon keresztül ismételik ezt azóta is a kutatók.

2023 tavaszán került fel egy népszerű internetes családfakutató oldalra dr. Kein [!] Adolf medgyesi ügyvédnek, a Ferencz József rend lovagjának gyászjelentője. Az 1913-as particédulán olvasható az elhunyt ügyvéd családtagjainak is a részletes névsora, amely alapján egyértelműen be lehet azonosítani, hogy ő az a bizonyos ügyvéd, vagyis dr. Kein Adolf és nem dr. Klein Adolf, akihez János hegedűje került. Természetesen merülhet fel persze az olvasóban a kérdés, hogy honnét tudja ezt a jelen sorok írója, hogy tévesen jelent meg 1903-ban az ügyvéd neve.

Egy egyedülálló adatközlő: Horváth László

1982-ben a bukaresti *A Hét* című laphoz érkezett egy olvasói levél, amelynek szerzője egy marosvásárhelyi nyugalmazott cukorgyári főmérnök volt, Horváth László. Az ő anyai nagymamája, bizonyos Kein Jozefa édestestvére volt annak a dr. Kein Adolf medgyesi ügyvédnek, akihez János hegedűje került. Kein Adolf halála után a hegedűt annak lánya Kein Leona örökölte. Kein Leona maga is zenét tanult Budapesten és Bécsben, majd zenetanárként Marosvásárhelyen működött és közös fedél alatt lakott a Köteles Sámuel utcában a mérnök úr édesanyjával.

Kein Leona 1934-ben halt meg Marosvásárhelyen, a temetése Medgyesen volt. A hegedűt az ő testvére Kein Mariette örökölte, aki Pfundtner Károlynak volt a felesége és lett az özvegye. Bolyai János hegedűje így bekerült a Pfundtner családba. Mariette halála után, annak lánya Pfundtner Marietta örökölte meg a becses hangszert Temesváron. Horváth László abban reménykedett, hátha a Pfundtner család tagjait felkutatva további információkat lehetne megtudni a hegedűről. Konkrétan a Budapesten mérnökként dolgozó Pfundtner Károlyt (Marietta testvérét) próbálta volna felkutatni. Magam szintén utána néztem ennek a szálnak, de sajnos az derült ki, hogy már akkoriban az 1980-as években is ez reménytelen dolog lett volna, lévén a keresett személy az 1960-as években elhunyt. (Megtaláltam a halotti anyakönyvi bejegyzését.)

Meglepetésként ért, amikor a kutatás során kiderült, hogy akkoriban, 1938-ban egy matematikátörténész szintén ellátogatott Temesvárra, hogy közelebbről is szemügyre vegye Bolyai János hegedűjét. Jelitai József volt ez a szakember és egy különösen érdekes dolgot vett észre, amikor megkapta a hegedűt. Mielőtt azonban elmondanám, hogy mit látott, érdemes előtte elindítani a kutatásnak egy másik szálát is.

Képek egy hegedűről

A Teleki-Bolyai Könyvtár Bolyai Múzeumában van egy fénykép, amit azzal a felirattal szoktak bemutatni, hogy azon Bolyai János hegedűje látható. Volt szerencsém a képet a Téka munkatársaitól másolatban is megkapni és közelebbről tanulmányozni. Ekkor azonban felfigyeltem egy másik fontos forrásra is. Amint az jól ismert, a Bolyai-kutatásnak nem csak Marosvásárhely a központja, hanem Budapest is. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának is van egy értékes Bolyai-gyűjteménye, amely fontos forrása a kutatásnak.

Egy fénykép Bolyai János (?) hegedűjéről
Forrás: *Teleki-Bolyai Könyvtár, Bolyai Múzeum*

A Bolyai-gyűjtemény egyik fontos része az ún. Hints-anyag. Id. Hints Elek Marosvásárhelyen volt kórházigazgató főorvos, rokoni szálak is fűzték Bolyai Jánoshoz. Egyik fia, ifj. Hints Elek szintén orvos lett, aki egy időben (midőn e sorokat írom éppen száz éve ennek) Szegeden is működött. Id. Hints Eleknek azonban volt egy másik fia is Hints Ferenc, aki jogászként Balassagyarmatra került.

A Bolyai-gyűjtemény Hints-anyagában több fénykép is található Bolyai János állítólagos hegedűjéről. Az is szerepel ott feljegyzéseként, hogy János hegedűje 1945-ben a harcok során Hints Ferenc tulajdonából elkallódott. Hosszú időre okozott fejtörést nekem ez a sajnálatos adat. Hiszen természetesen merül fel a kérdés, hogy akkor hogyan került Temesvárról Balassagyarmatra János hegedűje. A jelen helyzetben úgy látom, hogy valószínűleg sehogy. Két különböző hegedűről lehet itt szó.

A Hints-anyagban található feljegyzésekből sikerült ugyanis azt is kibetűznöm, hogy az elkallódott hegedű egy Leidlöff-hegedű volt. A név mellett még egy 1850-es dátumot is olvastam, amit aztán valaki átjavított 1750-re. Joannes Christophorus Leidlöff bécsi mester munkájáról lehet itt szó. Persze kérdés, hogy honnan tudhatta ezt, aki a feljegyzést készítette. Nem tudom. De azt igen, hogy elvileg tudhatta, ha benézett a hegedű hangrésén, az ún. f-lyukán, hiszen ott elvileg egy kis címkén olvashatta. Ez azonban egy nagyon meglepő adat! Mindjárt világos lesz az is, hogy miért.

Egy másik mester

Jelítai Józsefnek 1938-ban Temesváron megmutatták Bolyai János hegedűjét. Mielőtt arra gondolnánk, hogy esetleg akkor valaki megtréfálta őt, mondván, hogy hát higgye csak el, hogy az a Bolyai János hegedűje csak ezért, mert az illető mondja... Nem, nem ez történt! A hegedűhöz ugyanis tartozott egy közjegyző[!] által hitelesített dokumentum, amelyben Bolyai Gáspár pontosan leírta, hogy az a hegedű az egyetlen és igazi Bolyai János hegedű! És akkor Jelítai József Temesváron benézett a kapott hegedű f-lyukán! Mit látott? Azt, hogy az egy Andreas Thier hegedű! Pressburg! Pozsony! Mi következik ebből? Az egy másik mester hegedűje, vagyis két különböző hegedűről lehet itt szó.

Jelítai József
Forrás: *Tudósnaptár*

Tudomásom szerint a fenti két adatot eddig így még senki nem ütköztette. Nagy Ferenc tudománytörténész, aki 1991-ben a temesvári *Új Szóban* hírt adott a Jelítai-hagyatékban talált feljegyzésről, már gyanakodott, hogy itt két hegedűről lehet szó. Viszont, amennyiben a két hegedűkészítő mesterre vonatkozó adat helyes, vagyis ha esetleg valóban Balassagyarmaton elkallódott az a bizonyos „Bolyai-hegedű”, akkor az nem az a híres Bolyai János-féle hegedű lehetett, amely végigment a Bolyai János – Stefani Demeter – Bolyai Gergely – Bolyai Gáspár – dr. Kiein Adolf – Kein Ottó – Kein Leona – Kein Mariette – Pfundtner Marietta vonalon, hanem egy másik hegedű. (A Bolyai családban nem csak János szerette a zenét, nem csak neki volt hegedűje.)

Mindenesetre a fenti eszmefuttatás egy halvány reményt ad arra, hogy talán mégsem veszett el Bolyai János hegedűje, talán egyszer mégis előkerülhet. Azt, hogy mi történt a hegedűvel 1938 után, nem tudjuk. Sajnos Jelítai József néhány évvel később 1944-ben szerencsétlen körülmények között meghalt, valószínűleg azonban nem egészen úgy, ahogyan azt a hivatalos halotti anyakönyvébe beírták.

Konklúzió

Talán mondanom sem kell, hogy Bolyai János hegedűje egy páratlan műkincs lehetne, ha előkerülne. Micsoda nagyszerű dolog volna, ha olyan jeles alkalmakkor, mint például a mostani kétszáz éves évforduló is, meg lehetne szólaltani. De sajnos nem tudjuk, hogy hol van. Viszont érdemes lenne tovább folytatni a kutatást Temesváron is! Fel kellene kutatni a Pfundtner család ma élő leszármazottait. Tudomásom szerint Pfundtner Marietta 1949 nyarán hunyt el. Azt, hogy mi lett aztán a hegedűvel nem tudjuk. Fel lehetne térképezni a világ összes Andreas Thier hegedűjét (és akkor már a Leidolff-hegedűket is), múzeumokban, magángyűjteményekben, árveréseken. Jelitai József feljegyzett ugyanis egy számot is, amit a hegedűben látott, amit persze még ellenőrizni kell, és így akár az is iránymutató lehet később az azonosításnál. Hátha... Hátha egyszer még előkerül Bolyai János hegedűje.

Irodalomjegyzék

- [1] Benkő András: *A Bolyaiak zeneelmélete*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
- [2] Bolyai János hegedűje, *Magyar Polgár*, Kolozsvár, 1903. március 3. A cikk megjelent még: *Székely Lapok* (Marosvásárhely), 1903. március 3., *Székely Nemzet* (Sepsiszentgyörgy), 1903. március 6., *Budapesti Hírlap*, 1903. február 21., *Pesti Napló*, 1903. február 28.
- [3] Gyarmati Béla: Jelitai (Woyciechowsky) József (1889–1944). In: *Jelitai Woyciechowsky József (1889–1944) matematikátörténész, csillagászat-történész, egyetemi magántanár rövid életrajza és tudománytörténeti publikációinak bibliográfiája*. Összeállította: Gazda István. A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 49. Budapest, 2015. Kézirat. http://real.mtak.hu/19913/1/gazda_jelitai.pdf
- [4] Horváth László: Hol található Bolyai János hegedűje? (Jegyzetek), *A Hét*, Bukarest, 1982. április 23.
- [5] Lakatos István: *Zenetörténeti írások*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.
- [6] Nagy Ferenc: Hova lett Bolyai hegedűje? *Új Szó*, Temesvár, 1991. március 28.
- [7] Oláh-Gál Róbert: Szemelvények Bolyai Jánosnak Marosvásárhelyen eltöltött éveiből. In: *A tér úttörője*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- [8] Sebestyén Mihály: A hegedű utóélete, *Népújság*, Marosvásárhely, 2017. március 2.
- [9] Szabó Péter Gábor: Újabb adatok Bolyai János hegedűjének sorsáról, *Népújság*, Marosvásárhely, 2019. szeptember 6. <https://www.e-nepujsag.ro/articles/ujabb-adatok-bolyai-janos-hegedujenek-sorsarol>
- [10] Szabó Péter Gábor: *Bolyai hegedűje*. Temesvári Rádió. App.Box. 2023.11.04. Hangfelvétel. <https://app.box.com/s/5ynl74fu00jzu3h0fk2m6tu6czqmmlrm>